
50. LÉTA U ZÁBRANŮ: DENÍK JAKO PROSTOR REFLEXIVITY A RODINNÉ PAMĚTI

JAN SPĚVÁČEK

THE 1950S IN THE ZÁBRANA FAMILY: THE DIARY AS A SPACE OF REFLEXIVITY AND FAMILY MEMORY

This study examines literary and personal reflections on the period of the 1950s in the Zábrana family, focusing on three key texts: *Ohlédnutí* (1994) by Jiřina Zábranová, *Celý život* (1992) by Jan Zábrana, and *Flashky* (2014) by Eva Zábranová. These works offer a unique opportunity to look at the same decade through the eyes of three generations.

Based on Philippe Lejeune's concept of the diary as "anti-fiction", Jan Patočka's concept of reflexivity, and Paul Ricœur's triple mimesis, this study outlines how each of the texts mentioned transforms personal experience into a testimony of time.

Jiřina Zábranová's memoir documents the brutal realities of a political prisoner, Jan Zábrana's diary captures existential disillusionment and historical despair of Czech poet and translator, while Eva Zábranová's *Flashky* reflect the lingering effects of the past on family relationships.

The study contributes to broader discussions on autobiographical writing, memory studies, and the role of literature in preserving historical experience.

Keywords: Jan Zábrana; diary; family memory; reflexivity; life writing; 1950s in Czechoslovakia

1 PROLEGOMENON K RODINNÉ PAMĚTI U ZÁBRANŮ

Rodinné dějiny se mohou stát svého druhu palimpsestem, v němž se vrství individuální zkušenost a kolektivní vzpomínání, přičemž každý člen rodiny do něj přispívá svou nepřenosnou zkušeností. Pro básníka a překladatele Jana Zábranu (1931–1984) byla rodinná historie nejen otiskem dramatických zvratů 20. století, ale také jedním z motorů jeho literární a překladatelské tvorby. Osud jeho rodičů, Jiřiny

a Emanuela Zábranových, obětí politických procesů konce 40. a počátku 50. let 20. století, pronikl nejen do jeho poezie a překladů, ale především se nezapomenutelně vtiskl do jeho deníkových záznamů, které byly post mortem publikovány pod názvem *Celý život* (1992).

Deník Jana Zábrany neplní pouze roli osobní paměti či snad svého druhu autoterapeutického nástroje, ale stává se výpovědí, jež v sobě propojuje prvky dokumentu, autobiografie a dejme tomu drobné existenciální esejistiky. Philippe Lejeune chápe deník jako „antifikční“ prostor, tedy jako oblast psaní, jež není primárně stylizována pro budoucí publikum; přesto jsou deníky dnes již nedílnou součástí literární tradice a zrovna Zábranova práce představuje jedinečný textový fenomén, který pozoruhodným způsobem osciluje mezi soukromými dějinami člověka a veřejnou reflexí doby.

Přestože deníková tradice v české literatuře 20. století zahrnuje řadu významných jmen (Ivan Diviš, Bohumila Grögerová s Josefem Hiršalem, Jan Hanč, Pavel Juráček, Jan Vladislav a další), Zábranova osobitá kombinace introspektivního psaní, koláže nesmyslných dobových výroků z rozhlasu či veřejné dopravy, ale také básnických skic je pozoruhodná i pro zkušené čtenáře deníku. Jeho deník tak nejen archivuje střípky rodinné tragédie, ale zároveň dokazuje, jak se literární text může stát médiem uchování historického traumatu. Ve světovém kontextu se může směle řadit k význačným světovým deníkům evropských literátů, jaké si vedli ve svých interních exilech například Witold Gombrowicz či Mihail Sebastian.

Plasticitu života jedné rodiny unikátně doplňují též autobiografie Zábranovy matky Jiřiny Zábranové *Ohlédnutí* (1994) a vzpomínková kniha jeho dcery Evy Zábranové *Flashky* (2014).

1.1 K POVAZE STUDIE A K JEJÍMU SMYSLU

Předkládaná studie se zaměřuje na ohlasy 50. let ve třech knihách tří generací členů rodiny Zábranových, přičemž představuje i subjektivně vybrané konkrétní texty, kterými – prostřednictvím deníku, memoárů a vzpomínkové knihy – reflektují právě 50. léta. Skrze tuto

studii se pokusíme naznačit, že Zábranovy deníky zachycují nejen individuální zkušenost represí, ale zároveň se stávají širším svědectvím daleko přesahujícím život jedné generace.

Stručně si nastíníme teoretické možnosti další práce s těmito ukázkami, jejichž důslednější aplikace přesahuje možnosti této studie. Můžeme ji proto chápat i jako heuristický základ pro další zpracování. Vybrané texty mohou posloužit třeba i jako tematická čítanka, která přiblíží nezasvěceným čtenářům, například studentům filozofických či pedagogických fakult, 50. léta 20. století.

Vezmeme v potaz mimo jiné ojedinělou práci Philippa Lejeuna, koncept trojí mimésis Paula Ricoeura, který vnímá autobiografické psaní jako prostředek formování vlastního já skrze vyprávění, ale též vztah umění a reflexivity načrtnutý českým filozofem Janem Patočkou.

1.2 TŘI AUTORSKÉ GENERACE U ZÁBRANŮ

Jiřina Zábranová (rozená Píchová) se narodila v roce 1903 v učitelské rodině a sama se také učitelkou stala. V době první republiky byla velmi aktivní i ve věcech veřejných. Zájem o postavení učitelek a obecně žen ve společnosti ji dovedl až do politiky – jako členka národně socialistické strany úzce spolupracovala s Miladou Horákovou. A právě to se jí stalo osudným v revolučním roce 1948. Spolu s manželem Emanuelem Zábranou byli v nespravedlivých procesech odsouzeni a v podstatě celá 50. léta strávili ve vězení. Jejich syn Jan Zábrana si poté po maturitě na gymnáziu v rodném Humpolci zvolil ke svému životu Prahu. Po amnestii v roce 1960 byla Jiřina Zábranová propuštěna, do své smrti v roce 1974 žila v Praze. Svou memoárovou knihu *Ohlédnutí* psala v průběhu 60. let, vydána však mohla být až v 90. letech.

Jan Zábrana se narodil v roce 1931 v Herálci nedaleko Humpolce. Po peripetiích rodičů mu bylo v 50. letech znemožněno nejprve studovat a posléze dostudovat vysokou školu. Po práci v dělnických profesích se vlastním úsilím a s pomocí přátel stal překladatelem a editorem.

Publikovat začal ve druhé polovině 50. let, přičemž v 60. letech zažíval období největší tvůrčí svobody – editoval, vydával své vlastní knihy a překládal. V 70. letech už mohl, byť s obtížemi, již pouze překládat – a vrátil se k psaní deníku, který si začal vést během gymnaziálních let a v jehož psaní pokračoval až do své smrti v roce 1984.

Eva Zábranová, dcera Jana Zábrany a jeho ženy Marie Zábranové (rozené Leskovjanové), se narodila v roce 1964 do intelektuální a do slova „zaknihované“ rodiny. Vystudovala angličtinu, dánštinu a moderní filologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Vyučovala angličtinu, věnovala se redakční činnosti a vydala též dvě knihy: kromě knihy *Flashky* též povídkovou sbírku *Cesty* (2015).

2 METODOLOGICKÝ PŘÍSTUP

2.1 PHILIPPE LEJEUNE: ANTIFIKCE

Francouzský teoretik žánrů autobiografie a později i deníku Philippe Lejeune je klíčovou postavou oboru *life writing* – ten zahrnuje mimo jiné autobiografickou i deníkovou literaturu. Ve svých pracích, zejména v *Le Pacte autobiographique* (1975) a dalších esejích, definoval *autobiografický pakt* – implicitní smlouvu mezi autorem a čtenářem, v níž autor slibuje, že bude psát pravdu o sobě. Tento koncept je zásadní i pro nazírání deníku, protože deník se logicky pohybuje mezi soukromým a veřejným textem, mezi autenticitou a možnou stylizací.

Deník je ale v oboru autobiografického psaní popelkou, kterou se sám Lejeune začal soustavněji zabývat až na konci 80. let. Tím obnovil jak psaní vlastního deníku, tak proces zkoumání nových, digitálních možností. Hlavně však postihl pestrost deníku, odlišnost přístupu k tomuto dokumentu v různých kulturách – a neomezil se jen na deníky spisovatelů či celebrit, ale zcela přirozeně se věnoval deníkům obyčejných lidí (POPKIN 2009, 1–14).

Lejeune zdůraznil *otevřenou povahu deníku*, která „chrání před představou konce“ – deníkový zápis není uzavřený narativní celek, ale kontinuální proces. V tomto smyslu se deník stává nástrojem kaž-

dodenní identity, neustálým „účtováním se sebou samým“ a řízením času. Jediné omezení deníku dle Lejeuna spočívá v dataci – pokud pisatelé své záznamy nedatují, nevedou si deník (RAK 2009, 6).

Jedním z nejvýraznějších Lejeunových konceptů je pojem *deníku* jako „antifikce“. Tím chtěl naznačit, že deník stojí v opozici vůči beletristické fikci – autor si jej píše primárně pro sebe a nemá potřebu vytvářet soudržný příběh. Deník je tak spíše fragmentární, diskontinuální a spontánní psaní. Přestože je soukromý, obsahuje narativní prvky, jež mohou být vnímány jako literární (LEJEUNE 2009, 201).

A jak říká Lejeune:

Ano, deník si píšete *pro sebe*, a proto je soukromý. Je vám patnáct let a píšete pro své budoucí já, které neznáte, které bude někým jiným, ale kterému přesto důvěřujete. Svěřujete se do rukou cizince, kterým se stanete (LEJEUNE 2009, 324).

V kontextu Jana Zábrany je koncept antifikce klíčový – jeho deník *Celý život* se pohybuje mezi spontánní reflexí a vědomým literárním konceptem. Zábrana deník sice nepsal s úmyslem aktuální publikace, zaobíral se však v deníku myšlenkami na jeho ediční zpracování a případné publikování v budoucnu. Mimořádné literární kvality *Celého života* znamenaly pro českou – a nejen literární – veřejnost na počátku 90. let, kdy byl deník vydán, ne zcela příjemné zrcadlo reflektující život v komunistickém režimu.

V našem století se navíc deník stále více stává relevantní a žádanou výzkumnou metodou v kvalitativním výzkumu – viz například postřehy profesorky Laury Hyersové o tom, že deník poskytuje výzkumníkům přístup k místům, kam by se jinak nemohli dostat: například do mysli jednotlivců v geograficky rozptýlených lokalitách (HYERS 2018, 8).

2.1.1 DENÍK A AUTOBIOGRAFIE V ČESKÉM AKADEMICKÉM KONTEXTU

Lejeunovy práce o deníku a autobiografii do češtiny přeloženy dosud nejsou, nicméně se jeho prací zodpovědně zabývali mj. Zuzana Fonioková (2024), Klára Soukupová (2021) či Josef Vojvodík (2022). Svérázným a niterným způsobem se deníkům věnoval Jiří Cieslar (2002) v monografii *Hlas deníku* – kde mimo jiné přichází s termínem „deníková vnímavost“. Více z tohoto bádání, a to především v oblasti deníkového subjektu shrnuje Spěváček (2024, 58–59).

2.2 JAN PATOČKA: REFLEXIVITA V JAZYCE, ŘEČI A UMĚNÍ

Český filozof Jan Patočka chápe jazyk nejen jako nástroj komunikace, ale také jako základní médium lidské existence. V eseji *Co je vidění?* z roku 1935 tvrdí, že umění je specifickou formou poznání, které se odlišuje od filozofie svou emocionalitou a metaforickým jazykem. Zatímco filozofie usiluje o přesné pojmy, umění vyjadřuje lidskou zkušenost prostřednictvím obrazů, symbolů a podtextů.

Vztah mezi řečí, situací a reflexivitou je pro Patočku zásadní. Podle něj jazyk není vnímán izolovaně, ale vždy jako součást určité situace:

Jazyk, tato charakteristika člověka [...], krystalizuje původně z řeči, z mluvní činnosti, a ta je neodlučná od mluvní situace. Mluvní situace to je, co určuje smysl mluveného, lokalizuje význam místně i časově, vztahujíc jej k těm oněm osobám, jejichž přítomnost se vyrozumívá z kontextu. Řeč je původně součástí situace a pochopitelná pouze z ní (cit. dle JOSL 2023, 64–65).

Z toho Patočka dovozuje, že „řeč je tak součástí našeho života, něčím do světa umístěným jako jeho část“ (cit. dle JOSL 2023, 64–65).

Zároveň však obsahuje potenciál překročit bezprostřední moment a stát se *reflexivním médiem*, které uchopuje a přetváří lidskou zkušenost. Tento přesah umožňují jazykové formy – jednou z nich je lo-

gicky i deník –, které oscilují mezi subjektivním prožitkem a univerzální výpovědí.

Podle Patočky je umění způsobem podtrhování významu – tedy nikoli pouhým zaznamenáváním reality, ale jejím selektivním zdůrazněním. Tato reflexivita se promítá i do Zábranových deníků, které nejsou pouhým záznamem každodennosti, ale prostorem filozofického rozvažování o době, jazyce, literatuře a sobě samém. Reflexivita též otevírá skutečnost jako celostnou – jako smysl, logos. Na rozdíl od vědy, která izoluje činitele skutečnosti a jejich vztahy, v reflexivitě se část otevírá celku. Ve filozofii pojmově, v umění „fantasticky“, respektive tvořivě.

V tomto smyslu lze *Celý život* chápat jako dokument subjektivní historické zkušenosti, kde Jan Zábrana mimo jiné vědomě reflektuje, jak se jazyk formuje vlivem totalitní ideologie a jak se člověk skrze psaní vyrovnává s vlastním životem.

2.3 PAUL RICŔEUR: TROJÍ MIMÉSIS

Paul Ricœur ve svém konceptu *trojí mimesis* (RICŔEUR 2001, 89–114) popisuje, jak se lidská zkušenost přetváří ve vyprávění. Tento proces rozděluje do tří fází:

- 1. mimesis I – prefigurace: každý jedinec vnímá svět skrze určité kulturní a narativní vzorce.
- 2. mimesis II – konfigurace: události jsou organizovány do souvislého vyprávění.
- 3. mimesis III – refigurace: vyprávění zpětně ovlivňuje individuální i kolektivní chápání světa.

Ricœur tvrdí, že identita člověka je konstruována skrze narativy, které si o sobě vytváříme. To znamená, že deník nemusí být jen pouhým záznamem minulosti, ale také prostředkem formování vlastní identity – což je v Zábranově případě zvláště zajímavé.

Co ale vlastně znamená být „já“. Každý člověk se mění, roste, dělá chyby... Ale zároveň je to pořád já – někdo, kdo tím vším prochází.

„Já“ je spíš příběh, který o sobě člověk vypráví. Vzpomínky, rozhodnutí, vztahy – všechno, co jej tvoří. To je *ipseita* – jedinečné „já“, které se nepozná jen podle toho, že je člověk pořád tentýž, ale podle toho, jak žije a kdo je v tom všem.

Z výše řečeného vyplývá, že Zábranovy deníky zaznamenávají a zpětně rekonstruují jeho vlastní minulost a průběžně reinterpretují osobní i rodinnou zkušenost 50. let. Deníky jsou tak nejen osobní zpovědi, ale i součástí literární paměti té části české literární obce, která měla kvůli režimu – eufemisticky řečeno – větší či menší potíže. Právě jejich spojení subjektivity a historického vědomí činí z *Celého života* jedinečný text, který lze interpretovat v duchu Ricœurovy teorie jako most mezi individuální zkušeností a kolektivní historií.

3 REFLEKTOVANÉ TEXTY

V této části studie nejprve stručně představíme povahu jednotlivých knih, které jsou předmětem našeho zkoumání, přičemž pro lepší představu a následné zhodnocení vložíme konkrétní ukázky z těchto textů, které se více či méně přímo dotýkají sledovaného období 50. let 20. století; ukázky doplníme rovněž velmi stručnými komentáři vycházejícími z teoretických konceptů Lejeuna, Ricœura či Patočky.

3.1 PO PESTRÉM A STRASTIPLNÉM ŽIVOTĚ SE OHLÉDNOUT

Memoáry Jiřiny Zábranové *Ohlédnutí* jsou detailním svědectvím. V první části lze vysledovat téma o boji za emancipaci žen v učitelském i politickém smyslu, ve druhé pak o politické represi a nelehkém životě v komunistickém vězení. Padesátá léta jsou tak pro Jiřinu Zábranovou obdobím fyzického a psychického trápení, ztráty svobody a nemožnosti být v reálném životě matkou pro svého syna Jana.

Zábranová zachycuje nejen brutalitu totalitního režimu, ale i sílu ženského společenství ve vězení. Ve svých memoárech zapsaných s odstupem, po návratu z vězení, v první polovině 60. let, líčí krom jiného, jak se politické vězeňkyně navzájem podporovaly, předávaly

si například ústně básně a učily se je nazpaměť, aby uchovaly svou identitu a odolaly hroící dehmanizaci. Vzpomínky na kriminál, místy líčené smířlivým tónem, se u ní mísí s pocity viny za to, že její uvěznění zasáhlo i jejího syna.

Jelikož Jan Zábrana matku i otce v 50. letech ve vězení navštěvoval, v 60. letech s nimi sdílel i svůj pražský život a matčinu autobiografii vlastnoručně přepisoval na psacím stroji, dochází tak i k logickým průnikům do jeho vlastního deníku:

[...] klohnla mi tam jakousi zadělávanou mrkev v kastrůlku na lihovém vařiči (propanbutanová bomba zrovna došla) a libovala si, jaké je to přepychové vaření, když vzpomínala, že „holky“ v base si vařily čaj na ohníčku z použitých dámských vložek (ZÁBRANA 2001, 426–427).

Tento drsný obraz ukazuje nejen absurditu vězeňské každodennosti, ale i vynalézavost a snahu žen udržet si alespoň minimální pocit důstojnosti. V kontextu rodinné paměti se Jiřina Zábranová profiluje jako matka a babička, která se snažila po návratu do civilního života obnovit rodinné vazby, ale zároveň se nikdy zcela nevyrovnala s pocitem, že její syn musel vyrůstat bez rodičů.

3.1.1 UKÁZKY Z *OHLÉDNUTÍ JIŘINY ZÁBRANOVÉ*

Nejhroznější byl večer, kdy mě vzbudili asi v deset hodin, poručili, abych se oblékla, a vlekli mě „Na hloubku“. Nejdřív na mě vyšetřovatelé zběsile řvali, že musím podepsat to, co oni do protokolu napíší, nebo že uvidím, protože to už se mnou musí jít k nějakému konci. Nepodepsala jsem nic a tvrdila jsem stále jen to, co bylo pravda. Při čtení protokolu jsem v něm škrtala slovo „ilegální“, ale za to mě potrestali tak, že mě mlátili rukou o stůl jak pomínutí a jeden řval, že ho připravím o nervy a o zaměstnání. Asi ve dvě hodiny v noci je přišly vystřídat dvě referentky. První, blondýna – říkali jí Květa – mě vyslýchala sice znova od za-

čátku, byla dotěrná, ale neřvala na mě a ani se mne nedotkla. Zato druhá, s kaštanovými vlasy, obutá do rudých filcových bačkor, mnohem temperamentnější – proto se jí říkalo Čertova dáma – odporem ke mně jen sípala. Asi ke čtvrté hodině ráno, když to šlo všechno stále dokola a já vypovídala pořád stejně, postavila mě obličejem ke zdi a prohlásila, že napíše protokol a jestli ho nepodepíšu, že si se mnou poradí. Ťukala jedním prstem do stroje dobré půl hodiny jeden a půl stránky, úplné výmysly, věci, o nichž se vůbec nemluvilo ani dřív, ani při výslechu s ní, takže po přečtení jsem slušně, abych ji zbytečně neprovokovala, řekla: „To nemohu podepsat.“ Rozzuřila se tak, že začala zvonit na Květu, aby přinesla kávu, znovu mě nutila k podpisu, rozkřikovala se na mě, ale pak, dožraná, se rozpřáhla a dala mi takovou facku, že jsem odlítla na protější zeď a začala mi téct krev z nosu. Té krve se trochu lekla, protože když přišla Květa, odvedly mě na záchod k umyvadlu, abych krev zastavila a umyla se. A zas dokola: „Podepíšete?“ „Nemohu.“ „Chcete mě vydráždit ještě k jedné ráno, co-pak to necítíte?“ Odpověděla jsem jí, aniž jsem se jí dívala do očí: „Myslete si, že jste teď praštila vlastní matku, protože ta je třeba také tak stará a někdo jí to jednou vrátí!“ Vrhla se na mě znova, ale Květa ji zadržela, zazvonila a dala mě odvést do věznice. Byl mráz, tma, ale vězeňský lékař MUDr. Jetel ještě čekal v ordinaci. Jak se otevřela brána, věděl, že už mě vedou, vyšel na chodbu a když viděl, jak vypadám, vzal mě do ordinace, ránu vymyl a dal mi nějaké prášky (ZÁBRANOVÁ 1994, 230–231).

„Otevřte ústa, no, ty vaše obtíže přinesly roky, o které jste zestárla.“ I mně to řekla s dodatkem: „Mohla jste na tom být líp, kdybyste si dala tu ledvinu vzít, no, vy jste paličatá a umíněná, následky si ponesete celý život.“ Nevím, jestli myslela zdravotní následky, nebo zda už věděla, že nedostanu důchod. Náčelník mi hned při východu z ordinace řekl: „Hned si podejte žádost o důchod, léta na to máte a zákony to povolují.“

Všichni tito lidé ovšem věděli, že v roce 1958 – tedy dva roky před amnestií, a říkalo se, že jako příprava na ni – vyšel zákon č. 40/58, podle kterého odsouzení, propuštění na amnestii nebo na podmínku nebo po odpykání trestu mohou, ale nemusí dostat důchod a že stejně se vypočítává jen z výdělku za posledních pět nebo deset let.

My jsme o tom neměly ani zdání, noviny jsme jednou dostávaly, jindy zas ne, ale to nebylo podstatné, protože o zákonu č. 40 nevěděli ani lidé v civilu, jak jsem se později přesvědčila.

A tak jsem si v červnu 1960 zažádala o důchod. Už z jednání o byt na ONV na Praze XV (Jendův podnájem na Dolinách 11 tehdy patřil pod ONV v Braníku) bylo patrné, že na úřadě nebyli nikterak nadšení naším příchodem a příkazem ministerstva vnitra, že oba dva, Eman i já, musíme bydlet v Praze a oni nám musejí obstarat bydlení. Po delším tahaní nás umluvili, že přijmou pobouranou místnost ve Vápencové ulici č. 22 – prý jen na půl roku, než nám byt seženou. Pak bylo ale jakékoli žádání marné, ačkoli se v naší místnosti nedalo vůbec topit: byl to pokojík pro služku pod střechou, vlastně na půdě, sice s ústředním topením, ale majitelé neměli na ústřední topení peníze, plyn tam nedovolili zavést, aby se nesevalo do zdí, elektřina byla slabá, neutáhla ani pečící troubu, na vytápění nebylo pomyslení. Topila jsem petrolejovými kamínky a mrzla – Eman nastoupil hned v půli června do práce v porcelánce v Lokti.

Ještě ani při podávání žádosti mě nikdo neupozornil, že existuje zákon č. 40/58, podle něhož mohu dostat jen část důchodu nebo také nic, a že se důchod vypočítává jen z výdělku za 5–10 posledních let. A než došlo k vyřizování, potkal mě 15. srpna 1960 záchvat mozkové mrtvice.

Už poslední dny jsem trpěla téměř nesnesitelnými bolestmi hlavy. Začínaly v Pardubicích, kde jsem si léčila pravé ucho, věčně zalehlé. Šetření o zdravotním stavu probíhalo, až když jsem ležela v nemocnici v Krči, ale třebaže mi tam navrhli 100% invaliditu a sociální komise ji uznala, nedostala jsem důchodu ani halíř – po celých pět let (ZÁBRANOVÁ 1994, 338–341).

3.1.2 REFLEXE OHLÉDNUTÍ JIŘINY ZÁBRANOVÉ

Text Jiřiny Zábranové lze chápat jako projev Lejeunovy „antifikce“ – nesnaží se o estetizaci, ale o autentické zachycení reality –, její memoáry jsou zapsané svým způsobem „pro sebe“. Absence literárních manýr i syrovost výpovědi podporují autentičnost vnímání textu. V oné syrovosti spočívá jeho síla – jako by šlo o zápis pro budoucí já, které se může o daný zápis opřít v případě pochybností.

Jazyk memoárů Jiřiny Zábranové vznikl ve chvílích vzpomínání na výslechy, bolest a pokoření. Jedná se o jazyk svědčící: každé slovo nese tíhu okamžiku. Patočkova reflexivita se zde manifestuje ve schopnosti řeči překračovat situace a otevírat hlubší smysl. Osobní výpověď Zábranové tak svědčí též o podmínkách, v nichž jsou zkušenost i vědomí zapisovány jazykem utvořeným již po prožití v úryvcích zapsaných skutečností.

Zábranová svými vzpomínkami zpětně rekonstruuje nejen konkrétní události, ale i samu sebe. Ve smyslu Ricœurovy *mimésis* I čerpá ze zažitých kulturních vzorců utrpení a nespravedlnosti; ve fázi *mimésis* II uspořádává zkušenost do srozumitelných vzpomínek; skrze *mimésis* III ukazuje, jak se její vzpomínky staly součástí jí samotné – skrze psaní se nejen vypověděla, ale i utvářela. Její „já“ není neměnné, ale vyvíjí příběh, který o sobě (a době, již zažila) vypráví.

3.2 CELÝ ŽIVOT

Přes všechny překážky v umělecké tvorbě – „jako by okolnosti domácího vývoje po roce 1948 upřely právo být básníkem“ (TRÁVNÍČEK 1994, 505) – našel Jan Zábrana útočiště právě v literatuře. Stal se

brilantním překladatelem angloamerické a ruské literatury a výrazným básnickým hlasem své generace, která mohla poměrně svobodně publikovat v 60. letech. Jeho útočištěm ale byly deníkové zápisky vydané až posmrtně v 90. letech pod názvem *Celý život*. Zachycují mnohé, kromě jiného pak – jak diagnostikoval na základě četby deníku básník a lékař Norbert Holub (2000) – též velkou vnitřní bolest, která právě podle Holuba mohla indikovat neléčenou depresi.

Deník Jana Zábrany má de facto dvě části. První, juvenilní část, je zasazená do Zábranových gymnaziálních let v Humpolci a již trochu předznamenává budoucí rodinné obtíže a politické procesy, jež přímo zasáhly i jeho rodinu. Je orámována zápisky z 29. dubna 1948 a ze 4. března 1949. Pak jsou sice přítomny kratší zápisky z raných 50. let (především reflexe návštěvy u básníka Vladimíra Holana) a zápisky z roku 1966 (ty připomínají jistými fragmenty klíčovou Zábranovu báseň „Havran“); dá se však říci, že legitimní druhou částí je až počátek zápisů do tzv. *Disiecta membra*, které považují za počátek druhé a seniorní části Zábranova deníku. První zápis do 1. sešitu cyklu *Disiecta membra* je datován k 1. prosinci 1970, poslední 127. sešit cyklu je zahájen 27. dubna 1984. Deník završují ještě zápisky z pražské nemocnice na Karlově náměstí, kde Jan Zábrana 3. září 1984 umírá.

3.2.1 ZÁBRANŮV DENÍK JAKO PROSTOR DEZILUZE

Zatímco memoáry Jiřiny Zábranové mají retrospektivní a dokumentární povahu, deník Jana Zábrany *Celý život* ve své seniorní části představuje osobní, emocionální a existenciální výpověď o důsledcích 50. let pro vlastní život. Tato výpověď je čtenářsky o to působivější, že je na rozdíl od memoárů do deníku zapisovaná průběžně, a tedy aktualizovaně. Na rozdíl od své matky, která se snažila najít smysl ve sdílené paměti a ve spolupráci vězněných žen, Zábrana ve svém deníku často – a mnohdy mimoděk – projevuje deziluzi a fatalismus, které jsou pozornému čtenáři pochopitelné.

Dobu 50. let vnímá Jan Zábrana rozporuplně: nostalgicky směrem k zážitkům z Prahy a s přáteli, zároveň ale též jako ztracený čas, kte-

rý ho připravil o vzdělání a neomezenou svobodu v umělecké tvorbě. V zápisech ze 70. a 80. let svět kolem sebe stále častěji popisuje jako prostor neodčinitelné křivdy, která nikdy nebude napravena. Na rozdíl od matky se nesnaží hledat smíření, ale spíše konstatuje, že žádná spravedlnost neexistuje. Mohl pak mimo jiné lakonicky a zcela po pravdě prohlásit: „Celková bilance naší rodiny po prvních 12 letech ‚socialismu‘ v Československu: 19 let, 2 měsíce, 12 dnů kriminálu...“ (ZÁBRANA 2001, 359).

Další zásadní motiv jeho deníku je pocit generačního odcizení. Zábrana se nedokáže smířit s tím, že mladší generace po roce 1968 už nechce řešit minulost a přijímá status quo normalizace: „Nechat vedle sebe vraždit, ubližovat, vykrvácet, a sami ani nepípnout – to je dnes čím dál obecnější postoj“ (ZÁBRANA 2001, 527).

Deník je tak nejen záznamem osobní historie, ale i svědectvím o kolektivní amnézii, která podle Zábrany nastala po období pražského jara a která tím spíše vedla k tomu, že se na hrůzy konce 40. a počátku 50. let postupně zapomínalo.

3.2.2 UKÁZKY Z CELÉHO ŽIVOTA JANA ZÁBRANY

Včera a dnes (28. a 29. listopadu 1973) se v Hradci Králové prodávávalo odvolací (rehabilitační) řízení procesu se „skupinou“ (estébáky vytvořenou), s níž byl můj otec v květnu 1952 po sedmiměsíční vazbě odsouzen k 10 letům žaláře. (Odseděl si je bez pěti měsíců celé.) A dnes bylo odvolání všem zbývajícím zamítnuto a rozsudek potvrzen. Zbývá už jich opravdu jen pár, pět nebo šest z tehdy odsouzených už umřelo, ostatní jsou roztrženi starci jako táta, kterému je 73 let. Pro něho je to konec života, absolutní zhroucení všech nadějí, že se ještě někdy dočká ospravedlnění. Marně jsem mu od roku 68 říkal, aby v nic nedoufal, že jsou u moci stejní nebo dokonce tíž lidé, kteří ho v roce 1952 nespravedlivě odsoudili. Ale nedokázal jsem mu to říkat dost důrazně: copak lze brát sedmdesátiletému starci naději? (ZÁBRANA 2001, 260).

Dnes jsem si vzpomněl, které dvě básně ze Zpěvů staré Číny měla máma ráda: Ve východních horách (to je myslím Li Po) a Chmýří bodláku (to je Tu Fu). Musela je číst už doma v Humpolci; pamatuju, jak jsem s ní byl buď v šestačtyřicátém nebo sedmačtyřicátém roce v Praze – měl jsem tehdy první dlouhé kalhoty, tmavomodré, a Fany nás fotografovala u Jíšů na zahradě – a tehdy mi na Národní třídě v krámě u Vilímků koupila první a druhou knihu Zpěvů staré Číny (třetí ještě nebyla vydána). Sama si tehdy – vzpomínám na ten den jako dneska, slunce svítilo na chodník, knihy ležely za výkladem, před nímž jsme se zastavili, jedna měla světle modrou, druhá růžovou obálku, to je vzpomínka po sedmadvaceti nebo osmadvaceti letech –, sama si tehdy koupila druhý a třetí díl trilogie Pearl S. Buckové, jejíž Dobrou zemi za války mnohokrát četla a měla ráda. Obě básně se ale naučila nazpaměť až v kriminále – od někoho, kdo je uměl. Hlavně měla ráda Chmýří bodláku (ZÁBRANA 2001, 292).

Vzpomínky na matku, ostré, ostré, ale bez slz [...]. Jak se v květnu 1960 vrátila z pardubického kriminálu a přijela ke mně do podolského bytu tak, jak ji propustili, ve vysokých šněrovacích botkách, v modrém kabátě, do něhož byl zažraný prach jedenáctiletého skladování, ve vytahaném zelenomodrém trikotu s jakýmsi nesmyslným „fižím“ jako z minulého století, v němž ji toho nerozbrěsklého deštivého listopadového rána 1949 v Humpolci zatkli [...]. Na první nešikovný, odvyklý polibek po návratu na rty, sladké koňským masem, kterým ji živili léta, na křečovou žílu na její pravé noze, které měla při zatčení jen náznak a která se teď, po jedenácti letech, rozrostla do obludných rozměrů.

Vzpomínky na matku pokračují [...], na to, jak za mnou přijela do Závorkovic chaty ve Všenorech v povypůjčovaných šatech a svetrech (nemohla na sebe normálně v obchodě dostat, co potřebovala, postupně si kupovala novou garderobu v nadměrných velikostech, jak co kdy měli) a klohnla mi tam jakousi zadě-

lávanou mrkev v kastrůlku na lihovém vaříči (propanbutanová bomba zrovna došla) a libovala si, jaké je to přepychové vaření, když vzpomínala, že „holky“ v base si vařily čaj v plecháčcích na ohničku z použitých dámských vložek.

Pořád ochotná kdykoli kamkoli dojít, cokoli zařídit, ušít, přešít, obstarat [...], co se s tou holí najezdila s Evou, když ještě byla malá, po Praze do všelijakých cvičení [...], věčně mi vykládala – když jsme spolu byli chvíli sami – o svém „pocitu viny“ přede mnou, že mi s tátou „zkazili život“ tím, že se dali zavřít – a já se před ní tak málokdy uměl uvolnit, uvědomit si, že já jsem teď ten dospělý, že největší štěstí pro ni je, když mě vidí veselého a bezstarostného, a kdovíproč jsem ji krmil svými starostmi a úzkostmi, nikdy jsem si neodvykl chodit si k ní pro útěchu, jako když jsem byl dítě, ačkoli jsem už dávno dospělý (ZÁBRANA 2001, 426–427).

Dneska, v neděli ráno (13. května) jsem od sedmi hodin něco přepisoval na stroji, tichý podmračený den, v tuhle hodinu na celém sídlišti ještě ticho, všichni vyspávají, nestartují auta, ani psy ještě nevenčí. A najednou se mi zastesklo po nedělích z 50. let, kdy jsem ráno časně vstával a jezdil za mámou či tátou na návštěvu do kriminálu, po zvláštní atmosféře těch nedělí. Je to bláznivé, že se člověku může zastesknout po tomhle [...]. Ale byli naživu, jakási šálivá naděje v dálce, v nedohlednu pořád byla. Ta naděje, o které Pasternak v závěru Živaga napsal, že i když se nesplní, i když se ukáže klamná, přesto může tvořit a znamenat pravý smysl a jediný obsah dlouhých období lidského života (ZÁBRANA 2001, 666).

[...] a teprve když jsem za vrchní vlezl do pokoje a vytáhl peníze... vzala si je, řekla: „Ale to nemuselo bejt,“ odešla zavolat na vedlejší pavilón, aby plnou kyslíkovou bombu přivezli odtamtud. Lapiduch s bombou na vozíku dorazil asi tak za deset minut

[...], sám ji zapojil a máma z ní dýchala ještě asi dvacet minut, než umřela. Nechali ji s naprostou apatií („Ta paní umírá,“ – což jsem věděl stejně dobře jako ony) bez kyslíku dvě a čtvrt hodiny [...], a kdybych býval v zoufalství nevytáhl ty peníze (ještě že jsem je u sebe měl!), nechali by ji, aby se udusila tak [...] (ZÁBRANA 2001, 941).

O tom jaru roku 1956 bych někdy rád napsal ještě pár vzpomínek. Pětadvacáté narozeniny jsem strávil ve špitále. Táta i máma byli v base a měli tam být ještě celé čtyři roky (než je zjara 1960 pustili na amnestii). Byl nádherný květen, slunné dny, vždycky odpoledne jsem s polonafouknutým gumovým kruhem pro plavce-začátečníky chodil do stráně vzadu za krčským špitálem (ten kruh jsem si podkládal pod rozřezaný zadek, abych vůbec mohl ležet naznak). Mládí končilo, zažil jsem tam tehdy asi týdenní záchvat velkého stesku a nostalgie, tak drásavý, že jsem na něj nezapomněl dodneška (ZÁBRANA 2001, 978).

OÚNZ... Samozřejmě neznamená obvodní ústav národního zdraví, ale: Odevzdej úplatek, nebo zemřeš! Naivitou připomíná „výkladní slova MUKL“, která mi v 60. letech po amnestii podávali přátelé mých rodičů, stejní jako oni čerstvě navrácení z basy: „Muž určený k likvidaci...“ Jak tenkrát všechny tyhle hrátky prožívali! Jak ještě – někdy v půli života – počítali s tím, že se něco změní, že křivdy budou odčiněny, že někdo narovná to, co zlomil. Nic, nic, nic už je v druhé půlce cesty nečekalo, jen šed', stárnutí, kompromisnictví, nakonec jen vděčnost, že ti, kdo jim kdysi zničili existenci, je koneckonců nechají *vedle sebe, nijak neodplacené*, skromně existovat... Pak už se začala hlásit léta, choroby, slehly se ideály, znivelizovalo všechno a život šel dál! Ten jde vždycky dál. Z prachu a nicoty těch neomilostněných, nespasených vyrostli noví komici, kašlající na všechno, co bylo před nimi, mrtvé z obou válek, na zmasakrované a zlikvidova-

né, roztáčejíci svůj biologický cyklus, dokud i je nepohltní temnota. Vymýšlím si a cítím jako trpkost přirozené věci? Bylo to tak vždycky? Ne, nebylo. Pocity – například – takového Fráni Šrámka, když se vrátil z první války, vůči těm, kteří kolem něho zahynuli, k tomu, co kolem něho zahynulo, rozhodně nebyly tak biologicky lhostejné jako pocity těchhle nových generací, beroucích stav po porážce v šedesátém osmém roce jako *fait accompli*, bez zájmu, oč těm tehdy poraženým šlo, co totálně zvorali, ale taky v čem se bez výhrad obětovali... To všechno právě tyhle přichozí nezajímá. Jakákoli solidarita je čím dál nulovější. Nechat vedle sebe vraždit, ubližovat, vykrvácet, a sami ani nepípnout, to je dnes čím dál obecnější postoj. Vzpomínám na izraelského básníka Davida Rokeaha, kterého jsem kdysi chtěl překládat: „Stáli po pás v krvi a dělali poezii. Já nemohl...“ (ZÁBRANA 2001, 1028–1029).

3.2.3 REFLEXE CELÉHO ŽIVOTA JANA ZÁBRANY

Zábranův deník též naplňuje Lejeunův pojem „antifikce“: vzpomínky Zábranou zapisované, zdá se, nepodléhají řízené literární kompozici, ač je patrné, že je zapisuje zkušený spisovatel; nespěje k pointě, ale zachycuje průběžně, fragmentárně a leckdy bolestivě pravdivý životní záznam. Intimní vzpomínky na matku – její návrat z vězení, její pocit viny, její smrt – nejsou stylizované, ale zachycované tak, jak „přicházejí“. Text je důvěrným mluvením k sobě, snad k neznámému „já“ budoucnosti, přičemž současné „já“ by dle všeho nerado zapomínalo.

Zábranovy zápisy se nevyjevují jen jako osobní, ale též jako hluboce situované: v bolesti, ve vědomí nespravedlnosti, v kontaktu s umírající matkou. Jeho jazyk tak není jen nositelem výpovědi, ale sám o sobě nese existenciální zátěž – je to jazyk obnažený a ukotvený v konkrétním časoprostoru. Jak říká Patočka, jazyk není izolovaný, ale vtělený do situace – a právě proto je jeho reflexivní prvek tak silný: nepopisuje jen událost; ukazuje též svět jako celek, v němž byl porušen smysl.

Zábranův deník je nejen bolestnou reflexí vlastní ztracené minulosti a zároveň minulosti rodičů, ale snad i zápasem o vlastní „já“. Ricœurovou trojí miméisis vytváří Zábrana z traumatických událostí (věznění rodičů, vlastní osamění, smrt matky) pomyslnou kostru své identity. Skrze vzpomínky, vrstvení detailů a reflexi generace, která „ani nepípne“, se jeho já ukazuje jako zraněné, ale vědomé – vědomé si toho, že právě paměť je poslední zbraní proti zapomnění. Jeho deníkové zápisy proto nejsou útěchou jako takovou, ale jsou především formou odporu.

3.3 REFLEXE TŘETÍ GENERACE VE VZPOMÍNKOVÉ KNIZE

EVY ZÁBRANOVÉ

Zatímco Jiřina Zábranová popisuje 50. léta jako fyzické utrpení ve vězení a Jan Zábrana je reflektuje jako existenciální křivdu, jeho dcera Eva Zábranová v knize *Flashky* ukazuje, jak se toto trauma přeneslo na další generace. Eva Zábranová vyrůstala jako svědek rodinné minulosti, která neustále ovlivňovala život jejích prarodičů i otce. V jejím pojetí nejsou proběhlá 50. léta jen historickou událostí, ale základem rodinné dynamiky, která formovala její dětství a vztahy.

Popisuje například, jak její otec nebyl schopen odpustit svému vlastnímu otci, jejímu dědečkovi Emanuelu Zábranovi, jeho slabost během věznění a jak byla rodinná historie neustále přítomná v každodenním životě její rodiny. Jako jediné dítě svých rodičů se Eva Zábranová občas mihne též v denících svého otce ve veskrze humorních záznamech, jako je třeba tento: „Eva se mě ptala u televizoru: ‚Tati, to se jim říká členové *polibbyra*, protože se líbají na letišti?‘“ (ZÁBRANA 2001, 286).

V jejích deníkových záznamech vidíme tedy třetí perspektivu – nejen zkušenost oběti (Jiřina Zábranová) nebo dítěte politických vězňů s omezeními z toho vyplývajících (Jan Zábrana), ale také dítěte, které vyrůstalo v atmosféře neustálé politické debaty, generačního konfliktu a přenášeného traumatu (Eva Zábranová).

Flashky tak uzavírají pomyslný rodinný kruh: kniha je jak svědectvím o 50. letech, tak i o jejich dlouhodobých důsledcích v soukromých vztazích a v rodinné paměti.

3.3.1 UKÁZKY Z *FLASHK* EVY ZÁBRANOVÉ

Než umřou, hlídají mě i babička Jiřina a děda Eman. Po asi sedmi letech od propuštění z kriminálu dostanou konečně nový byt na sídlišti v Krči. Táta bezmocně zuří doma v kuchyni, často nadává, někdy i brečí zoufalstvím, protože ho dohánějí k šílenství. Babička pořád lítá někde po Praze a snaží se všechno dohnat, hlídá za peníze i ostatní děti z Odeonu, aby s dědou nebyli na tátovi tak finančně závislí. Doma pak do úmoru posloucháme, jak druzí mají báječné a geniální děti. Babička se se mnou učí – byla paní učitelka – a mně se to líbí. Vodí mě na různé kroužky – plavání, balet – a všude se chlubí tátou a žvaní. Táta to nesnáší, nechce, aby na něj upozorňovala, vyvádí a babičce to marně zakazuje.

Ale čím se má babička chlubit – zmarněnými lety života strávenými po kriminálech?

Táta jí dává peníze na domácnost a oblečení, které si babička odmítá kupovat a jako panáčka obléká dědu. „Děti, já už nic nepotřebuju...“ Sama chodí ve starém kabátě z let ještě před uvězněním. Ten kabát vidím před očima dodnes.

Když s mámou pozorujeme u popelnic otrhanou babku, myslím si, že je to babička – ve srolovaných pozašíváných bavlněných punčocháčích a pánských botách po dědovi. Jak si přitom zamlada potrpěla na hezké oblečení – dcera pana řídícího...

Táta nechce, abych byla v Krči na hlídání, neustále se tam střídá jedna návštěva za druhou, pořád tam sedí nějací muklové a žvaní a žvaní, řeší politiku – jejich jediné doživotní téma. Táta je z toho nepřítel: Tohle bylo moje dětství a dotáhli to až do kriminálu a nedají a nedají si pokoj, voni se z toho vůbec neponaučili ... Vůbec to nechápe a doma se s mámou po každé

návštěvě hodiny hádají mezi sebou. Myslím, že máma se babičky zastává a velmi si jí váží. Táta nerozumí také tomu, že si na nás nikdy neudělají v klidu čas, ani když přijdeme v neděli – vždycky je tam nějaká návštěva, buď na odchodu, sedící nebo ve dveřích.

(Děda Eman se pravidelně, tak jednou za měsíc, schází s bývalými mukly, kamarády, v Krči v hospodě U Libuše. Většinou to probíhá tak, že u dlouhého stolu sedí asi dvacet muklů, samí staří muži, a diskutují. Někteří horečně a zaníceně – překřikují se a hádají, jiní jen apaticky poslouchají. Bývám tam jediné dítě a nikoho nezajímám. Nesmím mluvit a otravovat. Mám si kreslit. Občas se mě někomu zželí a vezme mne kolem hospody na malou procházku – dodnes si pamatuju, jak sedím na bobku pod vysokým stromem a hraju si s kamínky. U dlouhého stolu zatím vřou a řvou padesátá léta.) (ZÁBRANOVÁ 2014, 21–22).

Děda pak bydlí v garsonce vedle našeho malešického bytu – táta uprosí naše dvě sousedky, aby s ním zadarmo vyměnily byt a milostivě se přestěhovaly do většího a hezčího bytu v Krči. Stojí ho to velké doprošování a ponižování.

Děda nás až do své smrti terorizuje všechny – je zlý, nevrlý, rozhazuje po pokoji léky a dělá hnusný nepořádek. Nevím, za co tátu trestá. Vzteká se, i když mu myju nohy a dělám pedikúru, kope nohama ve škopíku, až mi voda s jeho kůží stříká do obličejů.

Mámu neskutečně buzeruje kvůli jídlu a dožaduje se věcí, ze kterých má pokaždé průjem. Výkaly pak rozpatlává po bytě. Bojíme se tam chodit. Jeho posedlost jakýmsi svitkem, jak jej dělala jeho matka, temná postava, o které se nikdy nemluví, se stane maminou noční můrou – vyzkouší se všechny možné recepty a děda je do smrti zarputile odmítá. Táta je nosí zpátky mámě nebo je sám spolkne za dveřmi – furt to není ono – máma už pláče vzteky. Hádky a frustrace kvůli posranému svitku jsou na

pořádku každou neděli. Na co se to scvrkne konec života? Několik let starání se o otce z táty vysaje poslední zbytky energie.

Když najdu dědu mrtvého na gauči, přijedou lapiduši a zatímco čekají na doktora, hraje si jeden z nich na chodbě s pingpongovým míčkem. Zvonivý zvuk. Zeptám se: „Vy si tady hraje-
te?“ Rozesměje se a malé holce řekne: „Vždyť je to hezký, ne?“
(ZÁBRANOVÁ 2014, 28).

3.3.2 REFLEXE FLASHEK EVO ZÁBRANOVÉ

Eva Zábranová vstupuje do rodinné historie s generačním posunem – její vzpomínkové texty jsou civilní a zdánlivě neambiciózní. Vznikly jako osobní výpověď člověka, který v dětství vstřebával důsledky traumat jiných členů. Její „flashky“ (či snad „flashbacky“) nejsou souvislým beletristickým textem, ale fragmenty. Formou i obsahem jsou relativně blízké deníku, ovšem retrospektivnímu. Nenuceným a přirozeným stylem vytváří silný pocit autenticity a podtrhuje generační tíhu dědictví rodinné paměti – ale o to víc ji formovalo a zasáhlo.

Jazyk Evy Zábranové je konkrétní a ukotvený v prožitku dětství. Reflexivita se v jeho přirozeném, až dětském toku projevuje v tom, jak zachycuje situace, v nichž se dětská pozice střetává se světem dospělých, leckdy velmi drsně. Scéna s hrou lapiducha s pingpongovým míčkem v kontextu dědečkova úmrtí je syrově realistická. Jazyk tu není nástrojem krásy, ale spíše nástrojem odhalení – situující, zneklidňující a upřímný.

Flashky ukazují Ricœurovu trojí mimesis v mezigeneračním pohybu: Eva Zábranová přijímá předem danou realitu a východiska vlastní rodiny (mimesis I), formuje je dle subjektivní identifikace do kapitol vlastní knihy (mimesis II), tedy vypráví je, a po letech svým vyprávěním reinterpretuje rodinnou i vlastní identitu (mimesis III). Její já není jen otisk dítěte, ale také člověka, který nese křehkou rovnováhu mezi úctou k rodičům a nutností vymanit se z jejich stínu. Tím se její text stává nejen soukromou výpovědí, ale i dokumentem o dědičnosti traumatu v prostředí, které se s minulostí horkotěžko vyrovnávalo.

4 TŘI POHLEDY NA JEDNO TRAUMA

Všechny tři sledované knihy nabízejí odlišnou, ale zároveň obsahově propojenou výpověď o krutých 50. letech v Československu. Jediná Eva Zábranová sice 50. léta fyzicky neprožila, ale znala je dobře z vyprávění, potažmo ze soužití s prarodiči, kteří v 60. letech žili v Praze-Krči a s ní a jejími rodiči a s ostatními „mukly“ se často stýkali. Závěr života Emanuela Zábrany, jejího dědečka, pak prožila velmi intenzivně, neboť bydlel po smrti babičky Jiřiny Zábranové v Praze-Malešicích ve vedlejší garsonce.

Fyzicky nejdrásavější zkušenost spojenou s nespravedlivým vězněním, násilím při výsleších a značným životním diskomfortem popisuje autobiografie Jiřiny Zábranové. Kniha *Ohlédnutí* zmíněné autorky je v části věnované 50. létům především historickým dokumentem vězeňské zkušenosti a ženské solidarity, již často s vděčností zmiňuje.

Jan Zábrana ve svém deníku *Celý život* reflektoval více či méně fragmentárně depresi, deziluzi a nemožnost smíření s nespravedlností komunistického režimu nejen vůči svým rodičům, ale i vůči sobě samotnému. Jeho zápisky poskytují svědectví o trvalém pocitu křivdy a marnosti odporu a oproti memoárům jeho matky jsou drásavé především psychicky.

Eva Zábranová ve své vzpomínkové knize *Flashky* ukázala, jak se paměť 50. let přenáší na další generace, jak ovlivnila rodinné vztahy a jak sama autorka vnímala jako dítě „muklovskou“ minulost svých prarodičů a vnitřní exil svého otce.

4.1 SROVNÁNÍ

Při srovnání tří textů tří generací rodiny Zábranových a při četbě ukázek je více než zřejmé, že deník a memoárové psaní zde neslouží pouze jako záznam osobní zkušenosti, ale také jako reflexe historických událostí a jejich dopadu na individuální život i celou rodinu. Jiřina Zábranová, Jan Zábrana a Eva Zábranová napsali, každý ze své historické perspektivy, v rámci rodinné historie v úvodu zmíněný

palimpsest paměti, v němž se rodinné i společenské trauma 50. let vrství, proměňuje a přepisuje navzájem.

Pokusili jsme se texty Zábranových velmi stručně nahlédnout pohledem reflexivity (Patočka), trojí mimésis (Ricoeur) a antifikce (Lejeune). Každý z těchto přístupů sice zachází s deníkem či memoárovým psaním jinak, společným prvkem je ale práce s minulostí, která se stává nejen předmětem vzpomínání, ale i aktivního neustálého přepisování historie a její interpretace.

Nakonec tak deníková, memoárová či vzpomínková tradice rodiny Zábranových ilustruje jak literární sílu paměti, tak i její křehkost. V tomto dynamickém napětí mezi individuální a kolektivní historií se tento typ psaní stal jedním z nejautentičtějších a nejcitlivějších médií uchování minulosti. A bude jím i nadále.

4.2 DVĚ BÁSNĚ NA ZÁVĚR MÍSTO ZÁVĚRU

První báseň, kterou měla ráda matka Jana Zábrany, byla vzpomenuťa v rámci ukázky z deníku *Celý život* v kapitole 3.2.2; druhá – napsaná dne 22. července 1982 – odkazuje na raná 50. léta v Praze a je vlastní Zábranovou prací. První text naznačuje přijímání údělu, ať je jakýkoli; druhý pak autenticitu, citovost a opravdovost mládí.

„Chmýří bodláku“

Hluboko v zemi
zapustil kořeny
bodlák.
Rozkvetl –
ve větru víří,
tisíc mil
do dálky letí
bodláku chmýří.
Pod chladným nebem
na zemi spadne
pokorně, krotce.

Nikdy už, nikdy se nevrátí
ku rodné stopce.
Já, starý tulák,
tiše a beze slov
myslím teď na domov.
Tři roky nezřel jsem
uličku chudou
před svými vraty.
Třikrát už beze mne
na nízkých plotech
odkvetly bezové laty.
Do dálky hledím
(prostore, živote!),
pustý je život, pusté jsou dálky:
chladné jen ohněm
na kopcích planou –
signály války.
Pod pláštěm noci
válečné vozy
drnčí a cinkají zbraně.
Myslím si maně,
jak brzy už, brzy
dorazíš ke srázu života.
Rok – dva – tři – čtyři ?
Úděl tvůj býti tulákem
jako to bodláku chmýří.

(TU FU in MATHESIUS 1949, 69–70)

„Sedmá“

Ten rok jsem vstával dřív a nevzpomínal na ráj,
chodil jsem na Smíchov přes železniční most.
Z Výtoně řinčela červená jarní tramvaj
na toho, kdo vstal dřív a nevzpomínal na ráj,
kdo potkal minulost dřív než svou budoucnost.

A přicházely dny a žádný z nich jsem neznal
za nebem z hliníku, za hlinkou obzoru.
Nad řekou vzlínalo skleněné světlo března
a přicházely dny a žádný z nich jsem neznal,
dny s větrem v průjezdech, se zlomky hovorů.

Vlak s tebou odjížděl a bez něj, nepřipojen,
můj vagón stál tam jak Robinson na pláži.
Cos mi to neřekla? To nic? To všechno? Co jen?
Vlak s tebou odjížděl a bez něj, nepřipojen,
vagón z mé noci stál na ranním nádraží.

(ZÁBRANA 2022, 81)

Mgr. Jan Spěváček
Katedra kulturních a náboženských studií
Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové
Rokitanského 62/26
500 03 Hradec Králové
jan.spevacek@uhk.cz

LITERATURA

CIESLAR, Jiří. 2002. *Hlas deníku*. Praha: Torst.

FONIOKOVÁ, Zuzana. 2024. *Od autobiografie k autofikci: narativní strategie vyprávění o vlastním životě*. Brno: Host.

HOLUB, Norbert. 2000. „Na bolest jsem si našel na ni lék.“ In *Bítov 99: sborník*. Ed. Marek Voráč. Brno: Petrov. Dostupné z: https://web.archive.org/web/20080917153310/http://janzabrana.cz/jz_sekundarni.html.

HYERS, L. L. 2018. *Diary methods: Understanding qualitative research*. Oxford: Oxford University Press.

JOSL, Jan. 2023. *Umění a péče o duši u Jana Patočky*. Praha: Karolinum.

LEJEUNE, Philippe. 2009. *On Diary*. Honolulu: University of Hawaii Press.

MATHESIUŠ, Bohumil. 1949. *Třetí zpěvy staré Číny: Parafráze staré čínské poe-sie*. Praha: Melantrich.

PATOČKA, Jan. 1935. „Co je vidění?“ *Kvart* 2(4), s. 8–10. Dostupné z: <https://archiv.janpatocka.cz/items/show/307>.

POPKIN, Jeremy D. 2009. „Philippe Lejeune, explorer of the diary.“ In *On Diary*. Philippe Lejeune. Honolulu: University of Hawaii Press. Dostupné z: https://www.sas.upenn.edu/~cavitch/pdf-library/Lejeune_On_Diary.pdf.

RAK, Julie. 2009. „Dialogue with the Future: Philippe Lejeune's Method and Theory of Diary.“ In *On Diary*. Philippe Lejeune. Honolulu: University of Hawaii Press. Dostupné z: https://www.sas.upenn.edu/~cavitch/pdf-library/Lejeune_On_Diary.pdf.

RICŔEUR, Paul. 2001. *Čas a vyprávění I*. Praha: OIKOYMENH.

SOUKUPOVÁ, Klára. 2021. *Vyprávět sám sebe. Teorie autobiografie*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy / Trivium.

SPĚVÁČEK, Jan. 2024. „Deník pro ‚celý život‘.“ *Studia Aloisiana* 15(2), s. 55–72.

TRÁVNÍČEK, Jiří. 1994. „Vykoupen ve vlastním zatracení: Jan Zábřana: Stránky z deníku, 1968.“ *Česká literatura* 42(5), s. 505–521. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/43321809>.

VOJVODÍK, Josef. 2022. „Vůle k pravdě a vůle k sebeklamu v denících Karla Teigehe (1912–1925).“ In *Deníky 1912–1925*. Eds. Karel Teige, Jan Wiendl a Tereza Sudzinová. Praha: Filip TOMÁŠ – Akropolis.

ZÁBRANA, Jan. 2001. *Celý život. Výbor z deníků 1948/1984*. Praha: Torst.

ZÁBRANA, Jan. 2022. *Havran*. Praha: Torst.

ZÁBRANOVÁ, Jiřina. 1994. *Ohlédnutí*. Praha: Torst.

ZÁBRANOVÁ, Eva. 2014. *Flashky*. Praha: Torst.